

Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 13/1 2024 s. 138-158, TÜRKİYE

Araştırma Makalesi

**BEKTAŞİLİĞİ ÇEVRELEYEN DİNİ TARTIŞMALAR: XIX. YÜZYILDA
BALKANLARDA BEKTAŞİLİK VE HRİSTİYANLIK ETKİLEŞİMLERİ***

Mustafa ASLAN**

Geliş Tarihi: 28 Eylül 2023

Kabul Tarihi: 16 Kasım 2023

Öz

Bektaşilik, kendine özgü felsefesiyle başta Sünni ulema olmak üzere diğer İslami gruplar tarafından şüpheyle bakılan ve İslami geleneğe ters düşen faaliyetlerde bulunmakla suçlanan bir tarikat olmuştur. Osmanlı yöneticileri ise Bektaşilerin imparatorlukta karmaşık rolüyle karşı karşıya kalmış, Bektaşiliği ilk dönemlerde devlet otoritesini güçlendirme aracı olarak kullanırken Sünni anlayışın bürokraside güçlenmesiyle ilerleyen dönemlerde dar bir alanla (askeri) sınırlandırmıştır. Bektaşiliğin yasaklanmasıyla devlet otoritesine bağlı olan kurumsal yapıyı dağıtmış, her alanda takibatlara uğramıştır. II. Abdülhamid Dönemi'nin İslamcılık politikasıyla birlikte baskı ve tedbirler daha da artmıştır. Dönemin atmosferinde ise Bektaşilere karşı olumsuz bakış farklı tartışmalara da evrilmiştir. Bu tartışmalardan biri Bektaşilerin Hristiyanlaşma ve halkı Hristiyanlaştırma faaliyetlerinde bulunmakla itham edilmeleri olmuştur. Bununla birlikte Balkanlarda Hristiyan izleri arayan Batılı araştırmacılar da Bektaşilere bu perspektifle yaklaşmış, onların gizli Hristiyan olduklarını düşünerek iddialarını çeşitli temellere oturtmaya gayret göstermişlerdir. Çalışmamızda Osmanlı Devleti'nde giderek sarsılan Bektaşi imajından haklarındaki Hristiyanlaşma iddialarına kadar uzanan tarihsel altyapı verilerek bu yönlü tartışmalar incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Bektaşi, Sünni, II. Abdülhamid, Hristiyan, dinî etkileşim, oryantalizm, Balkanlar ve Anadolu.

**RELIGIOUS DEBATES SURROUNDING BEKTASHISM:
BEKTASHISM AND CHRISTIANITY INTERACTIONS IN THE
XIXTH CENTURY**

Abstract

Bektashism, with its unique philosophy, has been a sect that has been viewed with suspicion by other Islamic groups, especially the Sunni Ulama, and accused of activities contrary to Islamic tradition. The Ottoman rulers, on the other hand, were confronted with the complex role of Bektashis in the empire. While they used Bektashism as a means of strengthening state authority in the early periods, they restricted it to a narrow field [military] in the later periods as the Sunni understanding gained strength in the bureaucracy. With the prohibition of Bektashism, the institutional structure dependent on the state authority was dismantled and Bektashism was persecuted in every

* Bu çalışma, 2022 yılında Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Prof. Dr. Hilmi BAYRAKTAR danışmanlığında yürütülen doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr.; Gaziantep Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aslmstf88@yahoo.com.

field. With the Islamism policy of the Abdülhamid II period, the pressure and measures increased even more. In the atmosphere of the period, the negative view of Bektashis evolved into different debates. One of these debates was the accusation that Bektashis were engaged in Christianisation and Christianising the population. In addition, Western researchers looking for traces of Christianity in the Balkans also approached the Bektashis from this perspective and endeavoured to base their claims on various grounds, considering them to be secret Christians. In our study, the historical background from the Bektashi image, which was gradually shaken in the Ottoman Empire, to the allegations of Christianisation against them will be given and these debates will be analysed.

Keywords: Bektashi, Sunni, Abdulhamid II, Christian, religious interaction, orientalism, Balkans and Anatolia.

Giriş

XIII. yüzyıl içerisinde Anadolu ve Balkanlardaki siyasi kargaşa ortamında ortaya çıkan Bektaşî tarikatı; Hacı Bektaş-ı Veli öğretileri etrafında kurulmuş, öğrencileri tarafından kurumsallaştırılmış, gayrisünni bir tarikattır (Yıldırım, 2008, s. 71). Ortaya çıktığı dönemden itibaren kendine has özellikleriyle Osmanlı coğrafyasında devleti ve toplumu derinden etkilemiş olan Bektaşîlik, özellikle Balkan fetihlerinde önemli roller oynamıştır. Aynı zamanda Bektaşî dervişlerinin fetih sonrası bölgede Türkleştirme ve İslamlaştırma faaliyetlerinde bulunmaları, Osmanlı Devleti yöneticileri nezdinde itibarlarını giderek artırmıştır. Bu gibi nedenler ve yeniçerilerle olan yakın ilişkileri, heterodoks¹ (Ortaylı, 1996, s. 64) İslam anlayışına sahip olmalarına rağmen bir süre Bektaşîlerin devlet tarafından himaye edilmesini sağlamıştır. Ancak XVI. yüzyıldan itibaren devletin merkezîleşmesi ve Sünni ulemanın etkisinin artmasıyla devletin Bektaşîlere karşı tutumu değişmeye başlamıştır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Şeyhülislam Ebu's-Su'ûd Efendi'nin fetvalarıyla Bektaşîlik ve Alevilik gibi heterodoks İslam akımları sapkın ve bidat olarak nitelendirilmiştir.² Bu dönemde devlet, Sünniliği resmî mezhep olarak benimsemiş ve Sünni ulemanın otoritesini güçlendirmiştir (Savaş, 2018, s. 290; Akdağ, 1995, s. 13-15).³ XIX. yüzyıla gelindiğinde yukarıdaki nedenlerle birlikte yeniçerilerle olan yakınlıkları da gerekçe gösterilerek 1826 yılında Bektaşîlik tarikatı yasaklanmıştır (Maden, 2013, s. 70). Bu bağlamda Bektaşîliğin yasaklanmasının esas nedeni devletin Sünnileşme politikası ve görünürdeki nedeni yeniçerilerle olan ilişkileridir (Tulasoğlu, 2015, s. 165).

Bektaşîliğin yasaklanmasıyla birlikte Bektaşîleri en çok zorlayan olguları dinî, sosyal ve siyasal olarak üç grupta incelemek mümkündür. İlk olarak, devletin en yüksek dinî temsilcileri olması hasebiyle ulemanın Bektaşîlere bakışı önemlidir. İkinci olarak, bölgenin kozmopolit yapısı

¹ İlber Ortaylı heterodoks kavramının kullanılma nedenlerini şu şekilde aktarmaktadır: "Heterodox gibi bir kavramı ise Türkçeye çevirmeyişimiz filolojik bir meseleden çok itikada ilişiktir. Hristiyanlıkta ilahi bir niyabet iddiası taşıyan ruhban sınıfının; kilisenin yeniden ortaya koyduğu, yorumladığı tasdik ettiği bir akidenin dışında kalanları veya muhalifleri tanımlanan biçimi bir geniş lügat yarattı. Heterodox (doğru yolda olmayan) heretique (Rafizi) gibi deyimlerin ardı gelmez. Bu deyimleri bizdeki zendeka (zındık), irtidat (mürted) gibi deyimlerle eşleştirmek de pek kolay olmuyor. Çünkü Hristiyanlık-Müslümanlık arasında paralellik kurmak da mümkün değil (Ortaylı, 1996, s. 64).

² Özellikle Safevîlerle mücadele esnasında Kızılbaş Türkmen grupları, devlet tarafından sıkı bir takibat altında tutulmuşlardı. Örnek olarak Artıkabad kazasına bağlı Efke karyesindeki Hamza Halife'nin Kızılbaş olduğu doğru ise cezalandırılması devlet tarafından istenmişti (Kahveci, 1998, s. 41).

³ XVII. yüzyılda Şeyh Aziz Hüdayî Efendi'nin padişaha; her köye bir Sünni imam atanması, imamın kadın ve çocuklara ilim öğretip zikir yaptırması; ışık tekkelerinin teftiş edilip yoklanarak Hulefâ-i Râşidîne küfür ve diğer makul olmayan davranışlarını kendi istekleriyle terk edip sünnet ve şeriata uymayanların kapatılmaları... (Akdağ, 1995, s. 13-15). Dönemin Bektaşîlere yönelik olumsuz tutum almalarında literatürde Celâli İsyanları olarak da bilinen ekonomik ve sosyal temelli Alevî Türkmen isyanları ve yine onunla bağlantılı Kalender Çelebi İsyanı'dır (İlgürel, 2001, s. 249).

gereği Bektaşiler sadece kendi müdavimlerinin oldukları yerlerde bulunmadıklarından diğer halktan unsurlarla da etkileşim içerisindeydi. Devletin değişen politikasıyla birlikte bu yapıların (da Bektaşilere, kendi dinî çerçevelerinden yaklaşımları değişiklik arz etmekteydi. Üçüncü ise II. Abdülhamid Dönemi'ndeki yükselen İslamcılık ideolojisi ve II. Abdülhamid'in Bektaşiler gibi gayrisünni yapılara karşı tutumu, devletin tarikata yönelik politikalarının daha da sertleşmesine neden olmuştu. Bu nedenle Hristiyanlaşma iddialarına girmeden önce giriş mahiyetinde Bektaşilere karşı olumsuz imajın oluşumunun altyapısını vermek konunun anlaşılması açısından daha faydalı olacaktır.

1. Ulemanın Bektaşi Algısı

Osmanlı uleması, devletin resmî din anlayışını oluşturan bir yapı olması hasebiyle Sünni ve genel olarak Hanefî fikhî ekolüne bağlı din adamlarının oluşturduğu bir kurumdu. Böyle bir yapı içerisinde genel olarak Aleviler, özel olarak ise Bektaşiler kurum içinde temsil edilmiyorlardı. Bu gayrisünni gruplar, İslam'ın hak yolundan sapmış ve özellikle XVI-XVII. yüzyıllarda Kızılbaş Safevî Devleti ile yapılan uzun savaşlar boyunca güvenilmez yapılar olarak görülüyorlardı (Bein, 2013, s. 13). XIX. yüzyıla gelindiğinde ise bu yapılardan Bektaşi tarikatı ulemanın da etkisiyle yasaklanmıştı.

Dönemin tanığı olan Esad Efendi'nin Üss-i Zafer adlı eserinde, yeniçeriliğin ve Bektaşiliğin kaldırılması ile ilgili önemli bilgiler vermesi açısından öncelikle konuya söz konusu eserdeki ilgili bölümleri vererek girilmelidir. Bu bize Bektaşiler hakkında ulema ve Sünnî tarikat liderlerinin görüşlerini sunarak önemli fikirler kazandıracaktır. Söz konusu eserde Esad Efendi, Bektaşiler ile ilgili kendi görüşlerine yer vererek konuya giriş yapmakta ve sonra Bektaşilerin durumu hakkında yapılan toplantıdan bahsetmektedir. Öncelikle Esad Efendi'nin konu hakkındaki yorumuna bakacak olursak Esad Efendi'ye göre Bektaşiler, ashabin çoğuna küfrederek onlar hakkında saygısız sözlerde bulunmuşlar ve bu türlü fiillerle Rafiziliğe meyillidirler. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in çeşitli ayetlerine yorumlar uydurmak, ramazanda şarap içmek, namaz, oruç vs. temel dinî uygulamaları önemsememek gibi hâllerde bulunmaları dinde tahrifat yaratmaktadır. Bu uygulamalarıyla da aralarına bir hayli batıl inançlı kişilerin sızmasına neden oldukları gibi fesada meyilli olan halktan bazı kişilerin ve yeniçerilerin de kendi yollarına girmelerine neden olmuşlardır. Ayrıca söz konusu faaliyetlerini sadece kendi tekkelerinde yapmayarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Baba, Sultan ve Abdal gibi lakapları içeren Nakşibendiye, Kadiriye gibi tarikatların tekkelerine el koyarak batıl inançlarını buralarda da yaymışlardır. Bundan dolayı bu tarikatın şeran ve aklen kaldırılması zorunludur (Ayar, 2005, s. 200).

Bektaşiliğin yasaklanmasıyla ilgili meşveret meclisinde bir toplantı düzenlenmiştir. Toplantıya Sünnî İslam'ın temsilcilerinden olan Nakşibendi, Mevlevî, Halvetî, Kadiriye ve Sadiyye tarikatlarının temsilcileri katılmıştı. Toplantıda devletin Bektaşiler hakkındaki resmî görüşü vermesi açısından şeyhülislamın sözleri önemlidir:

Hacı Bektaş-ı Veli, öteki büyük pirler gibi ehlullah olup kendisine katıyen diyeceğimiz yoktur. Lakin Osmanlı topraklarında bu yüce tarikatlara intisap edenler, kadim usul ve erkân üzere gidip her şeyden önce mukaddes şeriata uymalıdır. Hatta şeriatımızda mekruh olan şey, tarikatta haram sayılır. Bazı caniler ise Bektaşilik namıyla nefislerine uyarak farzları eda edeceklerine, haramları helal kılmaya ve âdetlerle alay etmeye kalkıştıklarından kâfir oldukları genel olarak bilinir (Esad Efendi, 1827, s. 200).

Şeyhülislam bu sözlerinden sonra toplantıya katılan tarikat temsilcilerinin de görüşlerini sormuştu. Bunlardan bazıları Bektaşiler ile bir ilişkilerinin olmadığından durumlarını bilmediklerini ifade etmişlerdir. Bazı kişiler ise bu durumun herkes tarafından bilindiğini söyleyerek şeyhülislamı onaylamışlardı. Yine eski şeyhülislamlardan Yasincizade Efendi ile diğer ulema mensupları da Bektaşilerin, namaz, oruç gibi ibadetleri terk ettiklerini ve ilk üç halifeye küftüklerinden siyaseten cezalandırılmalarının caiz olduğunu açıklamışlardır (Ahmet Cevdet Paşa, 2011, s. 1463).

Ancak toplantıdaki görüşlere ek olarak Esad Efendi, önemli bir detay ortaya koymaktadır. Buna göre Esad Efendi Bektaşilerin Sultan Süleyman Dönemi'nde Kalender Çelebi'nin önderliğinde isyan hareketlerinde bulunarak onların bu durumlarının yeni olmadığını belirtmektedir. Böylelikle Bektaşiliğin yasaklanmasının devlet tarafından epey zamandır düşünüldüğünü ancak bu dönemde mümkün olduğunu belirtmiştir (Ayar, 2005, s. 202).

Bektaşiliği yasaklayan fermana bakıldığında ise yukarıda sözünü ettiğimiz Bektaşiliği yasaklayan o toplantıdaki görüşlerin bire bir yansıtıldığı söylenebilir. Fermada devlet, Bektaşilerin bir zamandan beri Hacı Bektaş-ı Veli'ye mensubiyetleri olduğunu iddia ederek İslam dinine aykırı işler yaptığını belirtmektedir. Bu aykırı işlerin başında namaz, oruç gibi ibadetlerin terk edilmesi ve ilk üç halifeye dil uzatma gibi birçok fiillerden ibaret olduğu söylenmekteydi. Bu hareketleriyle Müslüman halkı yollarından saptırarak sayılarını da bir hayli artırdıkları ifade edilmişti. Devlet; fermana ayrıca yaptıklarını meşrulaştırmak için yönetim tarafından tek başına alınan bir karar olmadığını, yukarıda adı geçen tarikat temsilcileri ile diğer ehlisünnet cemaatten birçok kişinin yer aldığı encümen-i şûra kararı olduğunu belirtmişti. Bu kararda Bektaşiliğe karşı yapılan ilk tedbir 60 yıl öncesinde yapılan tekkelerin yıkılması, daha eski olanlarının da cami, medrese vb. yerlere dönüştürülmesi idi. Bu tekkelerin içerisindeki dervişlerin tekkeden çıkarılması, cürmüne göre cezalandırılmaları ve cezası ağır olmayanların ulemanın yoğun olduğu yerlere sürgün edilmesi kararlaştırıldı (BOA, C. ADL. 29-1734; Şener, 2002, s. 38).

2. Toplumun Bektaşî Algısı

Devletin Bektaşilere karşı politikasının değişmesinden dolayı, Sünni ve Hristiyan ahalinin çoğunlukta olduğu yerlerdeki Bektaşiler, bu çevre halkı ile zaman zaman problem yaşamaktaydılar. Problemlerin temelinde, değişen dönemin koşullarında ekonomik kaygılar olmakla birlikte özellikle Sünni-Hanefi halkın Bektaşilere karşı dinî yönden bakışları da etkili olabilmekteydi.

Bu minvalde, Bektaşilerin dinî faaliyetlerinden rahatsız olan bazı kişiler merkeze bu konuda birçok ihbar göndermekteydi. Bunlardan biri; Dedeoğaç'ın Sofular kazasına bağlı Karacık kasabasında bazı Bektaşî tarikatına mensup kişilerin tarikat adına teşkilatlanma içerisinde bulunup ayinlerini yapmalarıydı. Teşkilatlanmadan kastedilen, bölgedeki Müslüman ahalinin Bektaşî tarikatına intisap ettirilmeleriydi. Bu teşkilatlanma sadece ahali ile sınırlı değildi. Askerler başta olmak üzere birçok devlet görevlisi de yer almakta, bunların nüfuzlarıyla tarikat bölgede faaliyetlerini arttırmaktaydı. Gönderilen bu ihbarda Bektaşilerin muhbirlerin gözünden tasvirleri de yapılmıştı. Tasvire göre bu kişiler peygambere varıncaya kadar Yezid diye adlandırıp İslamiyet hakkında uygunsuz sözler zikrediyorlardı. Üstelik tekke ve dergâhlarını âdeta birer işret yerleri yani içki içme yerleri olarak kullandıkları, bu şekilde de ahaliyi bu yerlere çektikleri iddialar arasındaydı. Benzer ihbarlarda sıkça geçtiği gibi namaz kılmadıkları, peygamberler ve ezan hakkında kötü sözler etmekte oldukları da söylenmekteydi. Bunların yanında fiziki

görünümlerine de değinilmiş, başlarında beyaz külahla birlikte çeşitli giysiler giydikleri belirtilmişti. Ayrıca muhbirler Bektaşilerin ayin adı altında tekkelerinde sık sık toplanarak gece gündüz rakı ve şarap içtiklerini iddia etmekteydiler. İhbarı yapan kişiler devletin dikkatini çekmek için bu iddialarla yetinmeyip Bektaşilerin beşinci mezhep olarak Bektaşî tarikatını kuracaklarını ve sayılarının tahminen on bin kadar olduğunu ifade etmişlerdi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi ordu içerisinde de birçok destekçilerinin olduğu, bunların arasında Karacık Say taburundan Binbaşı Said Efendi, Yüzbaşı Ali, Teğmen Mustafa ve Rüştü Efendilerin ve diğer devlet görevlilerinden telgraf müdürü Hilmi Efendi ile Dedeagaç jandarma tabur kâtibi Haşim Efendilerin yer aldığı iddia edilmekteydi. Muhbirler dilekçelerinin sonunda ihbar etmelerinin nedenini İslamiyet ve padişah için olduğunu belirtmişlerdi (BOA, Y. PRK. ASK. 67-49).

Diğer bir örnek ise Ergiri'deki Bektaşî tekkesi ile bölgenin Hristiyan ahalisi arasında yaşanmıştı. Belgeden bir arazi anlaşmazlığı olduğu anlaşılan konuda Hristiyan ahalinin Bektaşî tekkesindeki görevliler hakkındaki görüşleri dikkat çekicidir. Hristiyan ahalinin şikayetine göre Bektaşî tekkesindeki görevliler, ahalinin kullandığı kilise ve kilise arazilerine el koymuştur. Ayrıca tekkedeki görevliler, ahalden bu duruma itiraz edenleri darp etmişlerdir. Burada bizim için önemli olan şikayetlerinde "...halka eziyetten başka hiçbir faydası olmayan bu tekkenin..." gibi ifadeleridir. Konu yerel devlet görevlileri tarafından araştırıldığında olayın müşteriklerin ifadelerindeki gibi olmadığı açığa çıkmıştır. Ancak Hristiyan ahalinin Bektaşîlerden rahatsızlıklarını dile getirmelerinde böyle bir dil kullanımı ekonomik temelli de olsa bir sorun olduğunu bize düşündürmektedir. Her ne kadar yerel bir olay olsa da Balkan coğrafyasında buna benzer birkaç örnek görmek mümkündür (BOA, TRF.I.YN. 8-780). Hepsini burada vermek konuyu uzatacağından halkın bakış açısını vermede yukarıdaki örneklerin yeterli olacağı kanaatindeyiz.

3. II. Abdülhamid'in Bektaşilere Karşı Tutumu

Sultan II. Mahmud Dönemi'nde başlayan Bektaşilere karşı sıkı takibat, padişahın ölümü ve ardından Tanzimat'ın ilanı ile yerini daha yumuşak tedbirlere bırakmıştı. Ancak II. Abdülhamid'in iktidara gelmesi ve gücünü pekiştirmesiyle birlikte Bektaşilerin de kaderini etkileyecek yeni bir siyasi dönem ortaya çıkmıştı. Bu dönemin temel unsurlarından biri, II. Abdülhamid Dönemi'nde önemli bir rol oynayan İslamcılık ideolojisiydi (Özcan, 2001, s. 62).

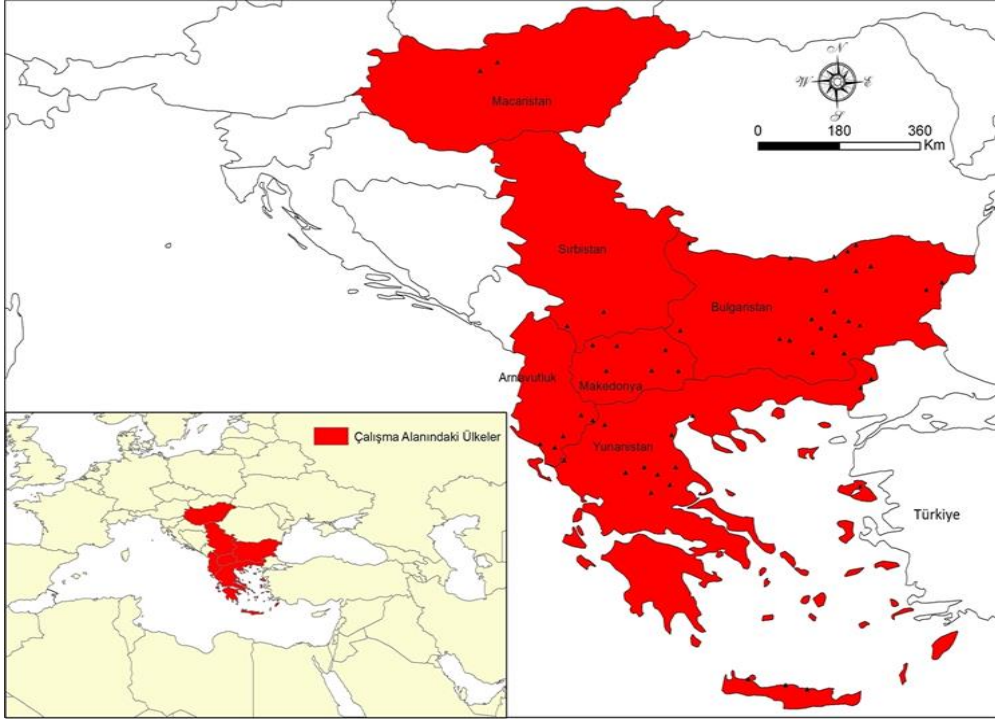
İslamcılık ya da Panislamizm olarak da zikredilen II. Abdülhamid'in bu siyaseti dış ve iç politikalarda farklılık göstermekteydi. Dış politikada diplomatik bir unsur olarak kullanılan İslamcılık, iç politikada ise farklı İslami düşünceleri Sünni-Hanefî çatısı altında toplamaktı. Böylelikle II. Abdülhamid, İslamcılık siyasetiyle iktidarını güçlendirecekti (Çakmak, 2019, s. 88). Ancak Bektaşiler başta olmak üzere diğer gayrisünni grupların çeşitliliği, Sünni-Hanefî İslam çatısı altındaki birliktelik için problem teşkil ediyordu. Bu nedenle II. Abdülhamid yönetimi, imparatorluk genelinde sorun olarak görülen bu gruplar için farklı çözüm yolları aramaktaydı. Söz konusu gruplardan biri olan Bektaşiler, yasaklılık süreci içerisinde olmalarına rağmen hâlâ Balkanlarda nüfuz sahibiydiler (Goodwin, 1997, s. 246). Bundan rahatsız olan yönetim Bektaşiler için polisiye, sürgün ve tekke tayinlerine müdahale gibi tedbirler alıyordu (BOA, DH. MKT. 1657-34; 1983-15; 1975-31; Y. A. HUS. 263-6). Bu tedbirlerin yanı sıra Balkan Bölgesi için özel talimatnameler yayımlayarak Balkanlarda Bektaşilik yerine Sünni-Hanefî ekolün hâkim olmasını hedeflemekteydi.

Bu anlayışla 11 Temmuz 1885 tarihinde II. Abdülhamid yönetimi dönemin ideolojisi Panislamizmin izlerinin çok iyi görüldüğü bir talimatname yayımladı. Yayımlanan talimatname Romanya, Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'daki Müslüman ahalinin genel mezhepleri hakkında şeyhülislamlık makamınca düzenlenmişti. Söz konusu talimatnamenin giriş kısmında İslamiyet'in, peygamberin hilafeti ve Muhammed'in vekilliği üzerine dayanmasının yeterli olduğu ancak zamanın değişimine göre halifelik makamının bu dayanaklara eklendiğinden söz etmekteydi. Dönemin hilafeti de Osmanlı Hilafeti olduğundan dünyadaki tüm Müslümanların temsilcisi durumunda olduğu ve bu nedenle halifenin bütün Müslümanlar tarafından bilinmesi gerektiği vurgulanmıştı. Bu talimatnamede halifeyi tanımanın önemi öylesine mübalağa edilmiştir ki bir Müslüman halifeyi bilmeden ölür ise dinsiz kabul edileceği ifade edilmiş ve bunun doğruluğu "Men mâte velem ya'rif imâme zemânihi mâte miyteten câhiliyyeten"⁴ (<https://velayet.wordpress.com>) hadisiyle delillendirilmek istenmişti. Özetle tüm Müslümanların temsilcisi zamane hilafeti olan Osmanlı halifesidir. Bütün dinî konularda hüküm vermek ona aittir.

Talimatname on bölümden oluşmuş olup birinci kısımda İslam'ın temeli olarak belirtilen namaz, oruç gibi ibadetlerin nasıl yapılacağı ve yapmayanlara ne gibi cezai işlemler uygulanacağından bahsedilmiştir. İkinci kısımda, tekke ve cami gibi yerlerdeki görevlilerin tanımı ve nasıl atanmaları gerektiğinden söz edilmektedir. Buna göre bir tekke şeyhinin tayini için öncelikle o tekke şeyhinin halifeleri, ikinci olarak da naiplikte önde olanlar aday olurlar. Yine bir dinî görevli atamasında adaylar arasında eşitlik var ise bunun seçimi o bölgedeki cemaatin çoğunluğunun seçimine göre belirlenir. Üçüncü kısımda İslam cemaatleri ve müftülük makamından bahsedilmiştir. Dördüncü kısımda yine müftülük ve fetva makamından söz edilmiştir. Beşinci kısımda cemaat meclisleri ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Altıncı kısımda şeriatın öneminden söz edilmiş ve ramazanda oruç yemek, inanışlarla ilgili konularda kötüye yorumlamak, kadınların açık saçık gezmesi gibi durumların dinde yasak olduğu ifade edilmiştir. Yedinci kısımda vakıfların idaresi hakkındaki hükümlerden söz edilmektedir. Sekizinci kısımda yetim hakları ve miraslarla ilgili konular bulunmaktadır. Dokuzuncu bölümde Müslüman cemaatlerinin olduğu her yerde ilkokulların olması gerektiği ve çocukların okullara gönderilmesinin zorunlu olduğundan bahseden maddeler vardır. Onuncu bölümde ise görevli tayin usullerinden söz etmektedir (Düstur, 1937, s. 274-291).⁵

⁴ "Kim zamanının imamını tanımadan ölürse o cahiliye ölümü üzere ölmüştür." Ebü'l-Hasan İbn Bâbeveyh (Şeyh Saduk), Kemâlü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me, Hadis 9, 376.

⁵ Konunun uzamaması için talimatnamenin bazı kısımları verilmiştir, geneline bakıldığında Sünni-Hanefi ekolün anlayışında yazıldığı görülmektedir. Bk. Düstur, 1937, s. 274-291.

Harita 1: Bektaşî Tekkelerinin Balkanlarda Yoğunlaştığı Bölgeler

Görüldüğü gibi talimatnamede Balkanlardaki Müslümanlar için Sünni-Hanefî bir İslam anlayışı isteniyordu. Talimatnamenin bazı bölümlerinde ise Bektaşî itikadına karşı en çok yapılan suçlamaların yer aldığı görülmektedir. Talimatnamedeki bölgelerin nüfus yoğunluğu olarak Bektaşîliğin yaygın olduğu yerler olması, bize talimatnamenin Bektaşî itikadına karşı hazırlandığını düşündürmektedir. Ayrıca metinden, Bektaşîlere karşı II. Abdülhamid'in Bektaşîliği İslam dışı gördüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle dönem boyunca Bektaşîliğe karşı sıkı tedbirler alınacak, sorun olarak görülen bu tarikat için de köklü çözümler aranacaktır (BOA, MF. MKT. 92-75; DH. MKT. 833-15; BEO. 2303-172709; 2602-195080; 2063-154674).

Bektaşîliğin 1826 yılı itibarıyla yasaklanmasının ardından genel olarak devletin, Sünni ahalinin ve bazı bölgelerdeki gayrimüslim ahalinin bakışını bu şekilde özetleyebiliriz. Çalışmamızın esas konusunu oluşturan Hristiyanlaşma iddialarını ise bu perspektiften özellikle Sünni-Hanefî ekolün Bektaşîliği İslam dışı olarak görmesinin bir sonucu olarak değerlendirebiliriz.

4. Balkan Bektaşîliği Hakkında Birtakım Hristiyanlaşma İddiaları

Bektaşîlerin Hristiyan oldukları veya Hristiyanlaştıkları iddiaları aslında ne yeni ne de sadece Bektaşîler için geçerli olan bir durumdu. Öncelikle bunu iddia sahiplerine ve dönemlerine göre ayıracak olursak bu iddiaların başlangıç noktası, Bektaşîliğin kurucu unsurlarının da katıldığı Babai İsyanı'na ve Selçuklu Sünni İslam temsilcilerine kadar geri gitmektedir (Hüseyin Hüsameddin, 2007, s. 215-216; Ocak, 1991a, s. 368; Elvan Çelebi, 2014, s. 153).⁶ Sonrası ise

⁶ Anadolu topraklarında Orthodoxie İslam'ın güçlenmesiyle birlikte Heterodoxie (gayrisünni) itikatlı topluluklar için İslam dışı iddiaları, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemlerine kadar geri gittiği görülmektedir. 1240 yılında Anadolu Selçuklulara karşı başlatılan ve Babai İsyanı olarak adlandırılan büyük Türkmen isyanının liderlerinden biri olan Baba İshak hakkında sonradan yazılan dönemin yazılı kaynaklarında bu yönlü iddialar mevcuttur. Söz konusu eserlerden biri olan Hüseyin Hüsameddin'in "Amasya Tarihi"nde, yazar Baba İshak'ın aslında Müslüman kılığına

Bektaşî yasağı dönemini kapsamakta olup Bektaşîliği gözden düşürmek için haklarında Hristiyanlaşma iddialarında bulunan bazı devlet görevlileri, bazı toplumsal gruplar ve farklı tarikatlara mensup kişilerce algı oluşturulan dönemdir. Diğer bir dönem ise XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlarında, Anadolu'ya gelen misyonerler ve Batılı araştırmacıların Bektaşîlikle ilgili çalışmalarıdır. Bu iddiayı ortaya atan grupların her birinin kendi amaçlarına uygun olarak farklı gerekçeleri bulunmaktaydı.

4.1. Balkanlarda Bektaşî ve Hristiyan Toplulukların Etkileşiminden Kaynaklanan İddialar

Osmanlı Devleti'nde gayrisünni ahalinin nüfus bakımından yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, onların dinî akaitleri konusunda Sünni inanca uymadığı için haklarında zaman zaman farklı iddialar ortaya atılabilmekteydi. Özellikle de Balkanların nüfus olarak kozmopolit bir yapıda olması bu tip iddiaların ortaya atılması için daha elverişli bir ortam oluşturmaktaydı. Bunun üzerine bir de 1826 süreci eklenince Bektaşîlere karşı devletin bu tutumunu sürdürmek isteyen yerel yöneticiler, Bektaşîlikle mücadelede bu gibi nedenleri de ortaya atabiliyorlardı. Bu duruma en iyi örneklerden birisi Yanya Valisi Ahmet Hıfzı Paşa'dır. Vali, Bektaşîlikle ilgili bir raporunda onların durumundan bahsederken Hristiyanlar ile iç içe yaşadıklarını hatta kendi çocuklarını Hristiyan mekteplerine gönderdiklerini söylemiş, ehli-sünnet konusunda büsbütün cahil olduklarından da bahsederek İslamiyet'ten uzak bir yaşam sürdürdüklerini iddia etmiştir. Paşanın ifadeleri şu şekildedir:

...ve kurasında 3000 hane İslam ve 1850 hane Hristiyan ve 16000 zükur ve inas İslam ve keza zükur ve inas 9300 Hristiyan nüfustan ibaret olup İslam ve Hristiyan yekdiğerleriyle karındaş gibi geçinmekte ve bu imtizaç-ı umumiyyeyi ihlal edecek bâis kıyl ü kâl olacak bir hadise zuhura getirilmemekte ve bu suretle asayiş ve inzibat mahalli muhafaza edilmektedir devamı hakkında bir kat daha dikkat olunması zabtiyata tenbih edilmiştir İslam'dan ibaret olan kura ahalisi ekserisi bir hâl-ı vahşet ve cehalette olarak bunlarda mektep namına bir şey yoktur bazı kurada cami-i şerif bulunuyor ise de burada da meslek-i mezkur erbabı hükmü-ferma olduğundan halk akaid-i diniyeden bi-behre ve bu sebeple

girmiş bir Rum olduğu ve amacının Amasya'da bir Rum İmparatorluğu kurmak için Hristiyanlık ve Müslümanlık karışımı bir mezhep oluşturduğunu iddia ediyordu. Ayrıntılı bilgi için Bk. (Hüseyin Hüsameddin, 2007, s. 215-216). "Fakat Baba İlyas'ın nüfuzu, günden güne tekessür iden müridânîyle kesb-i ehemmiyet idiyordu. Çünkü Baba İlyas'ın harekâtını perde arkasından idare iden Baba İshak, yani mühtedi şekl ve kıyafetine girüb ehl-i İslam'ın mu'tekadât-ı diniyyesini ifsad iderek Rumlar'ın hesabına hareket iden İshak, Amasya'da bir Rum krallığı teşkiline çalışıyor; bu hususa Baba İlyas'ı alet iderek Müslim Türkler ile Hristiyan Rumların ve Ermenilerin mu'tekadât ve hissiyatını te'lîfe gayret idiyordu." Ahmet Yaşar Ocak, bu iddianın hiçbir delil ve kaynakla desteklenmediğini ancak bir ihtimal değerlendirilebileceğini belirtmektedir (Ocak, 1991a, s. 368). Babailer hakkında önemli başka bir kaynak olan Elvan Çelebi'nin Menâkıbu'l-kudsîyye'sinin Baba İshak ile ilgili bölümlerden birinde; Baba İshak ve müritlerinin bellerine "zünnar" denilen bir kuşak bağladıklarını şu beyitle belirtmektedir: "Gürce vü kürd leşker-i cerrar / Ekserinün bilinde var zünnar" Zünnar ise daha çok Hristiyan rahiplerin bellerine bağladıkları kemer veya kuşak olarak bilinmektedir (Yavuz, 2013, s. 572). Dolayısıyla Elvan Çelebi de onların Hristiyan rahip olduklarını veya benzemeye çalıştıklarını ifade etmeye çalıştığını bize düşündürmektedir. Bilindiği üzere isyan bastırıldıktan sonra buradan dağılan gayrisünni gruplar, Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında olduğu uç bölgesine gelecek ve devletin kuruluşunda büyük katkıları olacaktır (Elvan Çelebi, 2014, s. 153). Son yıllara kadar Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşaması hakkında yapılan çalışmalarda, Vefai tarikatının yaptığı katkılar anlaşılmaş değildi. Ocak'a göre Osmanlı tarihçilerinin hiçbirisi, Rum Abdalları zümresini bildikleri hâlde, bu zümrenin mahiyeti ve içerisinde hangi tarikatların bulunduğu o dönemlerde tam olarak bilinmediğinden, Şeyh Edebali ve Geyikli Baba gibi sufilerin Vefai olduklarına dikkat etmemişlerdir. Bu nedenle Vefai tarikatının önemini anlayamamışlardı. Baba İlyas ve çevresindekilerin Vefai oldukları bilindikten sonra XIII.-XIV. yüzyıllardaki Anadolu'da bu tarikatın ne kadar yaygın olduğu ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşundaki rolü bugün daha iyi anlaşılmalıdır (Ocak, 2006, s. 139-140).

cevami-i şerife mesdut? ve tekiyeler ise mekşuf ve mamur bir hâldedir. İşbu meslek bu derecede ilerlemesi cehaletten münbais olub.⁷ (BOA, MF. MKT. s. 92-75)

Bektaşilerin Hristiyanlaştığı iddiası hakkında yerel yöneticilerin tutumlarının yanı sıra başka nedenler de vardır. Bu nedenlerden biri bazı tekke babalarının yanlış anlaşılmaya meydan verebilecek birtakım tutum, davranış ve söylemlerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumun somut bir örneği Siroz kaymakamının merkeze gönderdiği bir ihbarla anlaşılmaktadır. Bu ihbarda bölgedeki Bektaşilerin değişen yaşam tarzları ile ilgili ilginç bilgiler verilmektedir. Buna göre Veli Dede namında bir Bektaşi dedesi, bölgedeki Müslüman ahalinin dinî akaitlerini bozacak yazılar göndermektedir. Şeyhin söylemleri de bölgedeki Rumlar tarafından Müslüman dinî bir otoritenin ifadesi olarak lanse edilmiştir. Her ne kadar her yerde ve her döneme ait bir uygulama olmasa da bu söylemlere istinaden “dinî bilgiden uzak birçok cahil Müslüman kızın yine papazlar marifetiyle Hristiyanlarla evlendirildiği” iddia edilmiştir. Pertev Efendi, Müslüman kızların Hristiyanlarla evlenmeleri gibi yanlış uygulamalara meydan verilememesi için Osmanlı hükümeti tarafından hızlı bir şekilde tedbir alınması gerektiğini belirtmiştir (BOA, A. MKT. UM. s. 482-44).

Ama bu durum sadece Bektaşilerin yaşadığı bir olay değildi. Belgede Bektaşilere vurgu yapılsa da aslında Bosna’dan Mısır’a kadar Türklerin bulunduğu birçok bölgede durumun böyle olduğu bilinmektedir (Üzüm, 1960, s. 254-255; BOA, DH. MKT. 1509-108; Gülşen, 2021, s. 436).⁸

Bu konu hakkında aydınlatıcı bilgileri Cevdet Paşa’nın eserlerinde görmek mümkündür. Cevdet Paşa’nın İşkodra’da Hristiyan ile Müslüman ahali arasındaki ilişkiyi anlattığı pasaj dikkat çekicidir:

...savaşlarda Latinler Müslüman bayraklarının arkasından ve Müslümanlar Latinlerin arkasından bayraklara uyararak giderler. Birbirlerinin vefatlarına şehit deyip saygı gösterirler. ...Ayrıca Latinler kızlarını Müslümanlarla evlendirirler ve her ne kadar nadir ise de Müslümanlardan kız almışlardır. Örneğin Bib Doda Paşa’nın eşi ve Preng Bey’in annesi Müslümandır. Bib Doda Paşa’da Müslüman bir eş ile evlenmiş, din farklılığı bu evliliğe engel olamamıştır (Ahmed Cevdet Paşa, 1960, s. 183).

⁷ Ancak Müslümanların Hristiyan okuluna gitmesi sadece Müslümanların yaptığı bir şey değildi. Örneğin Mostar’da Hristiyan Latin öğrenciler Müslümanların okuduğu okula gidebiliyordu. Bu okulda Kur’an-ı Kerim ve ilmihâl okunduğundan, Hristiyan öğrencilere bu dayatılmayacağından onlar için uygun Müslüman bir hoca ayarlanmıştı (Ahmet Cevdet Paşa, 1991, s. 18). Ayrıca Ahmet Hıfzı Paşa, sorunun eğitim yoluyla çözüleceği kanaatindeydi. Onun bu görüşlerine halefi Osman Paşa ve Sadrazam Mehmed Ferit Paşa gibi üst düzey görevliler de katılıyordu (BOA, Y. A. HUS. 462-44; DH. MKT. 833-15; BEO. 2063-154674).

⁸ Müslüman bir kadının, Müslüman olmayan veya Şii bir erkekle evlenmesi, Osmanlı Devleti’nin resmî olarak benimsediği / benimsemeye çalıştığı “İslam Hukuku”na göre yasaktı. Bu, Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan çöküşüne kadar böyle devam etti. Ancak Tanzimat ve Islahat Fermanlarının ilan edildiği XIX. yüzyılda toplumda önemli dönüşümler yaşanmıştır. Bu fermanların getirdiği değişikliklerle Müslümanlarla gayrimüslimler arasında toplumsal hayatta daha fazla etkileşim oluşmuştur. Örneğin Zehra adlı Müslüman bir kadın, 1888 yılında İstanbul Hasköy’de evliyken, başka dinden bir kişiye âşık olmuş ve kocası tarafından terk edilmiştir. Zehra’nın “Yuda ile evlenmek için Yahudi mezhebine geçeceğinin duyulduğu ve Hasköy’de yaşamasının uygun olmadığı” bildirilmiştir. Zehra’nın taşrada Hristiyanların olmadığı başka bir yere sürülmesi gerektiği de istenmiştir (BOA, DH. MKT. 1509-108). Bu noktada XVI. yüzyılda yani daha erken dönemlerde Osmanlı uleması içerisinde de Hristiyanlık tartışmaları dikkat çekicidir. Örnek olarak Molla Kabız’ın fikirlerinden dolayı idam edilmesi söylenebilir. Bilindiği gibi Molla Kabız’ın Hz. İsa’nın Hz. Muhammet’ten daha üstün olduğu hakkında görüşleri olduğu ve bunu halk arasında ifade ettiği iddia edilmektedir. Bu görüşleri doğrultusunda birkaç kez sorguya çekilen Molla Kabız iddialarını savunmuş ve Sultan Süleyman Kabız’ın iddialarının cevaplandırılmamasından rahatsızlık duymuştur. Bunun üzerine Molla Kabız tekrar Şeyhülislam Kemalpaşazâde ve İstanbul kadısı Sadettin Efendi karşısında iddialarını savunmuş, iddialara göre bu kişiler görüşlerini çürütmüştür (Üzüm, 2020, s. 254-255).

Görüldüğü gibi Müslüman kızların Hristiyanlarla evlenmesi bölgede irtidat olarak algılanmamaktadır. Hatta Cevdet Paşa'nın aşağıdaki pasajda belirttiği gibi Hristiyan-Müslüman dostluğundan rahatsız olmak bir tarafa, devlet tarafından teşvik edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Malisorlar ve rahipleri bu Latin ve Müslüman dostluğunu bozmak istemektedirler. Bu dostluğun vilayet yönetimince dahi korunmasına çalışılırken devlet hiçbir şekilde bu konuyla ilgilenmemiştir. Hâlbuki Latin ve Müslüman birliğinin korunması ve rahiplerin bozgunculuklarının engellenmesi için Hristiyan Müslüman ayrımı olmaksızın bir ordu oluşturmak en kesin çözümdür (Ahmed Cevdet Paşa, 1960, s. 184).

Ancak bu durumdan sadece bazı Müslümanlar değil, Cevdet Paşa'nın aktardığına göre Hristiyanların da bir kısmını rahatsız ediyordu. Nitekim bir belgede, bu dinler arası evliliklerin Hristiyanlar aleyhine de sıkıntılara yol açtığından bahsedilmektedir. Hatta belgeye göre ortaya çıkan bu sorunlara Avusturya Elçisi Baron Perokin de kayıtsız kalmamıştı. Elçi Perokin Drac, Tiran ve Nasva köylerinde Müslüman erkekler ile Hristiyan-Katolik kadınlar arasında sıkça evlilik yapıldığını, İslam dinine göre Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenme yasağı bulunurken Hristiyan kadınların Müslüman erkeklerle evlenmesinin Tanzimat'ın getirdiği eşitlik hakkına ters düştüğünü söylemektedir. Elçi, bölgedeki Katolik papazların ve diğer Hristiyan ahalinin bundan rahatsız olduğunu bu şekildeki dinler arası evliliklere ağır vergiler koyularak önüne geçilmesi gerektiğini belirtmiştir (BOA, HR. TO. s. 159-43). Görüleceği üzere iki ayrı bölgede yaşanan bu dinler arası evlilikler birtakım kurumlar tarafından endişe ile karşılanmıştır. Siroz'da bu durumdan Müslümanlar adına bir kaymakam rahatsız olurken İşkodra'da ise Hristiyanlar adına papazlar endişeye düşmüştür.⁹

Aslında dinler arası evliliklerin ortaya çıkması ve bu durumun Hristiyanlaşma olarak değerlendirilmesi sorunu sadece Balkan coğrafyasında değil, Anadolu vilayetlerinde de görülmüş ve problem olarak algılanmıştır (BOA, Y. PRK. ASK. 43-104). Sonuç olarak bir yozlaşma veya değişim varsa bu durum sadece Bektaşilerin sorunu ya da sorunun kaynağı Bektaşiler değildir. Her ne kadar 1860 tarihli belgede Bektaşi tekke şeyhinin söylemlerinin dinler arası evliliklere neden olduğu iddia edilse de Cevdet Paşa, aynı dönemde bölgedeki İslam ahalisinin genel durumunu anlatırken bu tür evliliklerin varlığından söz etmektedir (Ahmet Cevdet Paşa, 1960, s. 183). Bu da gösteriyor ki bölgedeki sorunu arz eden kaymakam, muhtemelen bölgedeki durumdan ya habersiz ya da bu sorunun nedeni olarak Bektaşileri görmek istemiştir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1332).¹⁰

4.2. Bölgedeki Bektaşilerin ve Hristiyanların Ortak Değerleri Üzerinden İddialar

Hristiyan-Müslüman ilişkilerinde durum sadece evlilik olayları ile sınırlı değildi. Yukarıda bahsettiğimiz gibi kadim Hristiyan kültürü ile yoğrulmuş bu coğrafyada, iki topluluğun birbirinden etkilenmesi kaçınılmazdı. Konuyu ilk gündeme getirenlerden biri olan F. W.

⁹ Aslında bölge halkı bu durumdan şikayetçi değildir. Sadece dış devletlerin kışkırtmasıyla bazı papazlar ve Hristiyanlar durumdan rahatsızdır. Yine Cevdet Paşa'nın (1960, s. 184) yorumlarından ve buna getirdiği çözüm önerilerinden, bu Hristiyan-Müslüman ilişkisinin özellikle devlet tarafından korunması gerektiğini düşündüğünü anlamaktayız. Paşa'nın Balkanların parçalanmasının bu gibi unsurlarla engelleneceğini düşündüğünü yorumlamak çok zor olmayacaktır.

¹⁰ "Sicil-i Osmani" adlı eserde hakkında bilgi verilen Pertev Efendi Arap asıllı birisidir (Mehmed Süreyya, 1996, s. 1332). Yani Balkan coğrafyasındaki durumdan haberdar değildir. Dinler arası evlilikler ile ilgili değerlendirmesinin sert olması makul karşılanabilir. Oysa Lofçalı (Bugün Bulgaristan sınırlarında) olan Cevdet Paşa bölgedeki sosyal yapıyı çok daha iyi bilen ve tahlil eden birisidir. Kadim Hristiyan kültürüyle yoğrulmuş bu bölgede İslam'ın tesisinin çok kolay olmayacağını farkındadır. İki kadim inancın çatışma ve sonra buluşma noktası olan Balkan coğrafyasının sosyal ve inançsal yapısının kendine has yeni birtakım uygulamaları da getireceğinin farkındadır.

Hasluck'un (1991, s. 60) bu konudaki eserleri dikkat çekicidir. Hasluck'un bu eserleri, XX. yüzyılın başlarında Balkanlarda yaptığı gözlemlere ve sahadaki birinci el kaynaklara dayanması açısından önemlidir. Bu araştırmalarında Hasluck'un dikkatini çeken önemli konulardan biri, bazı kutsal kişilerin ve onların buldukları yerlerin her iki topluluk tarafından kutsal olarak sayılmasıydı. Başka bir deyişle Hristiyanlar veya Müslümanlar tarafından kutsal olan bir aziz herhangi bir sorun karşısında hangi tarafın kutsalı olmasına bakılmadan yardım istenebiliyordu. Mesela, 1908'de Türk çocukları arasında bir kolera salgını sırasında Türkler, Rumlardan rica ederek Ürgüp'te Aziz İoannis'in mumyalanmış bedenini kendi mahallelerinden törenle geçirilmesini sağlamışlardı. Buradaki ahali her ne kadar Türk Müslüman da olsalar Hristiyanların azizlerinden yardım almaktan geri durmamışlardı. Hasluck, Hacı Bektaş tekkesinin de Hristiyanlar tarafından o dönemlerde sıkça ziyaret edilen bir yer olduğunu iddia etmektedir. Hasluck'a göre bunun nedeni, tekkenin yer aldığı bölgede daha önceden Ayios Haralambos Manastırının var olmasıdır (Hasluck, 1991, s. 78).

Yine Hristiyanlar tarafından sıkça ziyaret edilen başka bir Bektaşî tekkesi ise Akyazılı Sultan Dergâhıdır. Bektaşîler tarafından Akyazılı Sultan veya Akyazılı Baba olarak adlandırılan bu kişi, Hristiyanlarca Aya Tanaş olarak adlandırılıp saygı duyulmaktadır. Hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar kaybolan hayvanlarının bulunması için tekkeyi ziyaret etmekteydiler. Kırım Savaşı'na kadar sadece Müslümanların bu niyetle gittikleri tekkeyi, bu zamandan sonra Hristiyanların da ziyaret etmelerine izin verilmiş ve onlardan gelen hediyeler tekke dervişleri tarafından kabul edilmiştir. Müslüman ve Hristiyanların müşterek ziyarette buldukları yerlerden biri de Sarı Saltık Tekkesidir. Türkler arasında çok meşhur olan Sarı Saltık, Hristiyanlar tarafından da Aziz Nikola olarak anılıp sevilmektedir (Babinger ve Köprülü, 1996, s. 28-29).¹¹ Yine hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından ziyaret edilen diğer bir yer Ali Koç Baba Tekkesidir. Müslümanlar tarafından bu adla anılan tekke, Hristiyanlar tarafından Tanrı Mezarı olarak adlandırılmış ve burada yatan azizin ise Ali Koç Baba değil, Çar Ivan Şişman olduğuna inanmışlardır (Canpolat, 2017, s. 159).

Türkler arasında da Hristiyan kültü olan Aya Yorgi ile ilişkiler kurulmaktadır. Buna göre Türklerin XI. yüzyıldan itibaren Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Anadolu'ya geldikleri sıralarda Aya Yorgi'yi Cercis Nebi diye tanıyıp benimsendiği düşünülmektedir. Aynı zamanda mevsim değişiklikleri ve buna bağlı sosyoekonomik faaliyetler onu Hızır İlyas kültü ile özdeşleştirmelerine neden oldu. Sonuçta iki kült birbirini içerisinde eriyerek hem Hristiyanlar hem de Türkler arasında kutlanmaya başlandı (Ocak, 1991b, s. 669).

Sadece azizler konusunda bir ortaklık yoktu. Zaman zaman azizlerin yaşadıkları yerlerdeki ibadethanelerinde de ortaklıklar çıkabiliyordu. Belki de Hristiyan ahalinin Türk azizleri kendi azizleri gibi görmesinin bir sebebi, bu yerlere olan bağlılıklarındandı. Hasluck'un da (1991, s. 38) ifade ettiği gibi yıkık ya da sadece yer olarak kutsanan birçok mekâna Bektaşîler tekke veya türbeler tesis ederek bu yerleri kendilerine ait bir şeyhe atfetmişlerdi. Örneğin Akyazılı Sultan'ı, Hristiyanların kendi azizleri olan Aya Tanaş olarak adlandırmalarının yanında tekkenin de bulunduğu yerin Aya Tanaş Kilisesi olduğu iddia edilmişti¹² (BOA, TRF.I. YN, 08-780). Yine

¹¹ Saltıkname'ye göre Sarı Saltık'ın Hristiyan din adamlarıyla tartışacak kadar Hristiyan din bilgisine sahip olması, ayrıca yine ona ait makamlarda yerel Hristiyan azizlerle karışmış olması, onun Hristiyan unsurlarca kutsanmasına neden olmuştu (Ocak, 2011, s. 66).

¹² Osmanlı Devleti, tekke ile Hristiyan ahali arasındaki bu sorunu incelemiş, mahkemeye taşınan sürecin sonucunda Hristiyanların iddialarının asılsız olduğunu tapu kayıtlarıyla ortaya çıkarmıştır (BOA, BEO, 2401-180074).

yukarıda değindiğimiz gibi Aya Yorgi'ye ait makamlar, kilise ve manastırlar Hızır İlyas'a mal edildi (Ocak, 1991b, s. 670). Yukarıda bahsedilen bu örnekleri de yine Hristiyanlaşma iddiasını ortaya çıkaracak başka bir neden olarak görmek mümkündür.

4.3. Batılı Araştırmacıların Bektaşilerin Hristiyanlığı Hakkındaki İddiaları

Bektaşiliğin Hristiyanlıkla hem dinsel olarak hem de somut olarak bir bağlantısı olduğunu öne süren çalışmalar bulunmaktadır. Hasluck, Bektaşiliğin temel felsefesindeki insan sevgisi nedeniyle Müslüman ve Müslüman olmayanlar arasında bir ayırım yapılmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda, Bursa'daki bir Bektaşi tekkesinin şeyhinin Antonaki Versamis isimli bir kişi olduğunu ve Arnavutluk'ta bazı tekkelerde de dervişlerin bir kısmının Hristiyan olduğunu ileri sürmektedir. Ayrıca, Bektaşiler tarafından bunların tarikat niteliklerine uygun olup olmadığına bakılmış, eski dinlerinde kalmalarına izin verilerek diğer Müslüman dervişlerle aralarında hiçbir fark gözetilmemiştir (Hasluck, 1991, s. 40; Öz, 2008, s. 218).¹³

Yine konu dâhilinde Yunan Hristiyan bir Bektaşi babasının varlığından söz edilmektedir. Buna göre XX. yüzyılın başlarında Bektaşilerin, Yunan Bektaşi Baba Kaso'nun Bektaşiliğe sokmaya çalıştığı "baba, oğul ve kutsal ruh" üçlemesine karşı çıktıklarından bahsedilmektedir. Jazexhi bu konuda, Hristiyanlıktaki teslis ile Bektaşilikteki üçlemenin birbirinden farklı olduğunu, Hristiyanların iddia ettiği gibi tam olarak benzemediği görüşündedir. Bektaşilerin dualarında "Allah-Muhammet-Ali" isimlerinin söylenmesi Hristiyanların teslisine benzetilse de buradaki üçleme; Allah'ın yaratıcı, Hz. Muhammet'in yolun kurucusu, Hz. Ali ve Hacı Bektaş-ı Veli ise rehber olarak ifade edilmesidir. Ayrıca bu üçleme vahdetivücut (varlığın birliği) kavramı dâhilinde kendi inançlarının bir parçasıdır (<https://olsijazexhi.wordpress.com>).

Bektaşilikle ilgili önemli çalışmaları olan J. Kingsley Birge de birtakım Bektaşi ritüellerinin Hristiyanlıktaki uygulamalara benzediğini düşünmektedir. Hatta bu benzerlikten dolayı birçok Hristiyan'ın Bektaşi olduğunu ve bu tarikat içerisinde kendilerinin Hristiyanlıktan çok da uzaklaşmadıklarını söylemektedir. Bu görüşün bir yere kadar doğru olabileceğini düşünüyoruz. Ancak İslam dini ile karşılaşan Hristiyanların Bektaşiliğin kendi dinlerine benzerliğinden değil, Sünni İslam inancına göre daha ılımlı olması nedeniyle Bektaşiliğe sempati duydukları söylenebilir. Birge aynı zamanda Bektaşilik sayesinde sadece birçok Grek ve Arnavut değil, önceden Nasturi Hristiyan olan milyonlarca Türk'ün torunlarının da bu tarikata yöneldiklerini iddia etmektedir. Birge'nin bu iki inanç arasında gördüğü benzerlikler ise şu şekildedir:

Bunlardan birincisi Hristiyanlığa girerken tüm günahların affedilmesi için yapılan vaftiz törenidir. Bu tören için Bektaşilikte gördüğü benzer uygulama, ayinicum öncesi yapılan abdest erkânıdır. İkinci olarak Hristiyan ayinlerinde mukaddes mesh yağı sürmeyi, ikrar ayinindeki gül suyu sürülmesine benzetmektedir. Üçüncüsü; Hristiyanlıktaki Aşai Rabbani diğer adı Efkaristiya¹⁴ da olan son akşam yemeği ayininin Bektaşilikte Hz. Hüseyin'in acılarının anısına

¹³ Hasluck (1991, s. 40), o dönem yazdığı kitabında bu bilgileri belirten kişinin Monsenyör Petit adlı bir araştırmacının da ünlü Osmanlı aydınlarından biri olan Arnavut Bektaşilerinden Şemsettin Sami Bey'den (Sami Fraşeri) aldığını belirtmektedir. Hasluck'un bu noktadaki temel iddiası Bektaşiliği, Hristiyanlık ile Şiilik arasında kendine özgü bir din olarak görmesidir.

¹⁴ Kutsal Komünyon veya Rabb'in Sofrası olarak da isimlendirilen Efkaristiya, Hristiyanlıkta İsa'nın havarileriyle yediği Son Akşam Yemeği'nin anmasıdır. Efkaristiya (Yunanca "şükran" anlamına gelen eucharistia'dan) Hristiyan ibadetinin en temel eylemidir ve neredeyse tüm Hristiyan kiliseleri tarafından bir şekilde gerçekleştirilir. Vaftizle beraber Yeni Ahit'te en belirgin şekilde yer alan iki ayinden biridir (<https://www.britannica.com>).

yapılan bir ayinicismdeki gibi sadece bu iki törene, yalnızca onaylanan kişilerin ve üyelerin girebilmesi açısından benzetilmektedir. Dördüncü olarak Bektaşilikteki babalık kavramı, Hristiyanlıktaki keşişlik kavramına benzetilmektedir. Keşişin manastırdaki otoritesi ile babanın tekkedeki otoritesi birbirine benzemekle birlikte, Balım Sultan'ın getirdiği mücerretlikteki küpe takma erkânının Yahudilikten geçmiş olabileceğini iddia etmiştir. Ayrıca Balım Sultan'ın annesinin Hristiyan olduğunu söyleyerek buradaki etkilenmenin direk bundan kaynaklandığını yazmıştır. Ayrıca mücerret Bektaşilerin Elif taçlarını (başlık) ve tiğbentlerini (kuşak), keşişlerin Piskopos tacına ve bellerine taktıkları kuşaklarına benzemektedir. Beşincisi yine Hristiyanlık dinine göre günah işleyen bir Hristiyan'ın aforoz edilmesi yani dinden çıkarılmasıydı. Birge'ye göre bunun Bektaşilikteki karşılığı ise düşkünlüktü. Ancak burada sadece Alevilik ve Bektaşilikte değil, Sünni Müslümanlıkta da düşkünlüğe benzer olan tekfir kavramını hatırlamak gerekmektedir (Karaağaç, 2013, s. 164). Yani bu kavram Hristiyanlıktan Bektaşi ve Alevilere geçebileceği gibi direkt kendi dinleri olan İslamiyet'ten de geçmiş olabilir. Altıncı ise bir rahibin huzurunda kıyılan nikah ile babanın huzurunda kıyılan nikahtır. Yine bunların dışında Bektaşilikteki teslim taşı gibi diğer birçok şeyde kutsal sayılan 12 sayısının, Hristiyanlıktaki 12 Havari'yi temsil ettiği, Hz. İsa ile Balım Sultan'ın doğum hikâyeleri, Hacı Bektaş-ı Veli'nin St. Haralambos'un yeniden dirilmiş hâli olarak inanılması ve Virani Baba'nın Yuhanna'ya benzer bir şekilde insanın Tanrı'ya ulaşması için yeniden doğması gerektiği söylemesi gibi birçok şeyler Birge'ye göre Hristiyanlıkla Bektaşiliğin ortak yönleridir. Virani Baba'nın Fakrname'si'nde benzerlik gördüğü pasaj ise şu şekildedir:

imdi pirlir haydır kisiyi ikilikten alemi anasır birle yoğururlar bina örürler nitekim bab-1 seri'atla bab-1 tarikatla bab-1 ma'rifetle bab-1 hakikatla bina örürler el-kıssa batn-1 ademden geldiği gibi ikilikden seni zuhura götürür nitekim bir kişi iki kerre anadan gelmese adem olmaz zira kim biri anadan gelmekdir ve biri pirlerden gelmekdir imdi anadan gelmek beseriyyetdir takliddir bir dahı pirlerden gelmekde alem-i tahkikdir kavlühü Te'ala Hak Subbanehü ve Te'ala kulunı böyle buyur kim bir kişi andan gelse zulümat nurıdır imdi pirlere irse nur-ı hidayetdir ol zaman Hak Teala kulunı zulümatdan çıkarub nur-ı hidayete ihrac eylese gerekdir ol zaman kimse ehl-i hidayet olup zatını ve sıfatını bilse gerekdir¹⁵ (Birge, 1994, s. 242-245).

¹⁵ Birge'nin bu noktada Yuhanna'nın İncili'ndeki "İsa ve Nikodim" hikâyesinde insanın Tanrıya ulaşması için yeniden doğması gerektiği konusunda edilen sözler şunlardır: "1-2. Yahudiler'in Nikodim adlı bir lideri vardı. Ferisiler'den olan bu kişi bir gece İsa'ya gelerek 'Rabbî, senin Tanrı'dan gelmiş bir öğretmen olduğunu biliyoruz. Çünkü Tanrı kendisiyle olmadıkça kimse senin yaptığın bu mucizeleri yapamaz.' dedi. 3. İsa ona şu karşılığı verdi: 'Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse yeniden doğmadıkça Tanrı'nın egemenliğini göremez.' 4. Nikodim, 'Yaşlanmış bir adam nasıl doğabilir? Annesinin rahmine ikinci kez girip doğabilir mi?' diye sordu. 5. İsa şöyle yanıt verdi: 'Sana doğrusunu söyleyeyim, bir kimse sudan ve Ruh'tan doğmadıkça Tanrı'nın egemenliğine giremez. 6. Bedenden doğan bedendir, Ruh'tan doğan ruhtur. 7. Sana, 'Yeniden doğmalısınız' dediğime şaşma. 8. Yel dilediği yerde eser; sesini iştirsin ama nereden gelip nereye gittiğini bilemezsin. Ruh'tan doğan herkes böyledir.' 9. Nikodim İsa'ya, 'Bunlar nasıl olabilir?' diye sordu.10. İsa ona şöyle yanıt verdi: 'Sen İsrail'in öğretmeni olduğun hâlde bunları anlamıyor musun? 11. Sana doğrusunu söyleyeyim, biz bildiğimizi söylüyoruz, gördüğümüze tanıklık ediyoruz. Sizler ise bizim tanıklığımızı kabul etmiyorsunuz. 12. Sizlere yeryüzüyle ilgili şeyleri söylediğim zaman inanmazsanız, gökle ilgili şeyleri söylediğimde nasıl inanacaksınız? 13. Gökten inmiş olan İnsanoğlu'ndan başka hiç kimse göğe çıkmamıştır. 14. Musa çölde yılanı nasıl yukarı kaldırdıysa, İnsanoğlu'nun da öylece yukarı kaldırılması gerekir. 15. Öyle ki, O'na iman eden herkes sonsuz yaşama kavuşsun.16. Çünkü Tanrı dünyayı o kadar çok sevdi ki, biricik Oğlu'nu verdi. Öyle ki, O'na iman edenlerin hiçbiri mahvolmasın, hepsi sonsuz yaşama kavuşsun. 17. Tanrı, Oğlu'nu dünyayı yargılamak için göndermedi, dünya O'nun aracılığıyla kurtulsun diye gönderdi. 18. O'na iman eden yargılanmaz, iman etmeyen ise zaten yargılanmıştır. Çünkü Tanrı'nın biricik Oğlu'nun adına iman etmemiştir. 19. Yargı da şudur: Dünyaya ışık geldi, ama insanlar ışık yerine karanlığı sevdiler. Çünkü yaptıkları işler kötüydü. 20. Kötülük yapan herkes ışıktan nefret eder ve yaptıkları açığa çıkmasını diye ışığa yaklaşmaz. 21. Ama gerçeği uygulayan kişi yaptıklarını, Tanrı'ya dayanarak yaptığını göstermek için ışığa gelir" (İncil, 2021, s. 225).

Ancak Virani Baba'nın Fakrname'sinde yeniden doğmadan kastedilen, bir kişinin pirlerin önderliğinde belli aşamalardan geçmeden âdem sıfatını kazanamamasıdır. Yani bu ünvana aday bir kimse, piri tarafından dört unsurla yeniden yoğrulur ve ona şekil verilir. Bu dört unsur olan şariat-tarikat-hakikat-marifet kapılarından geçen aday ikinci kez doğar ve taklit makamına geldiği dünyadan hidayete erer (Kaya, 2009, s. 42-43).

Bektaşiliğin Hristiyanlıkla ilişkisi hakkında benzer bir görüş ise Klever'e aittir. Ona göre Bektaşiler için her din eşittir ve Bektaşilikteki üçleme ile Hristiyanlıktaki üçlemeyi birbirine benzemektedir. Yani Bektaşilikteki Ali'de Hristiyanlıktaki Baba'nın, Muhammet'te Ruh'un ve Allah'ta ise Tanrı'nın izleri görülmektedir. Hatta Hristiyan kültüründe olan Efkaristiya ayinine - ona da Mithras gibi çok eski dinlerden geçen- benzer şekilde ekmek, şarap ve peynir tüketmeleri de benzetilen uygulamalar arasındadır. Tüm bunlarla birlikte Bektaşilerin Müslüman Şii olduklarını kabul etmektedir. Ayrıca Klever'e göre Bektaşilik katı Sünni inanca muhalefet etmek için kurulmuştur (Klever, 1978, s. 47).

Bektaşiler hakkında ortaya atılan bu iddiaların büyük çoğunluğu Kızılbaş-Aleviler için de geçerliydi. 1883 yıllarında Sivas'ta bir mektebin müdürü olan Nazaret Dağavaryan, "Hristiyan Protestanlığının ve Kızılbaş İnançının Doğuşu" adlı çalışmasında Birge ve Klever'in Bektaşiler için söylediklerine benzer şeyler iddia etmektedir. Dağavaryan, öncelikle Kızılbaşlar hakkında kısa bir bilgi verir. Buna göre Kızılbaşlar nüfus olarak bir milyonu geçmektedir. XX. yüzyılın başı itibarıyla daha çok tarım ve hayvancılık ile uğraşan bir halktır. Zamanında gördükleri büyük zulümler sonucu, genellikle yükseklerde ve تنها yerlerde toplu hâlde yaşarlar. Devlet, Kızılbaşlara herhangi bir siyasi görev ve kamusal iş vermez. Onları yoldan çıkmış İslam halkı olarak sayar. Bu nedenle de birçok kez baskıya, zulme ve katliama uğramışlardır. Önceleri gayrimüslimler gibi onlardan da asker alınmazdı. Fakat sonraları devlet, onları İslamlaştırmak amacıyla askere almaya başladı (Dağavaryan, 2018, s. 59-71).

Kısa bilgiden sonra Hristiyanlıkla ortak bulduğu noktalar şu şekildedir:

Bunlardan ilki sünnettir. Kızılbaşlar bazı iddialara göre korktukları için sünnet olurlar, bazı görüşlere göre ise "İsa da sünnet oldu" diye uygularlar. Sünnet töreninin giderleri Babalık veya Kirve olarak adlandırdıkları bir dost tarafından karşılanır. Ki bu, Hristiyanlıktaki "Vaftiz Baba"ya karşılık gelir. Çocuk sünnet esnasında, Hristiyanlarda olduğu gibi "Kirve"nin kucağında olur. Sünnet genellikle ilk çocukluk yaşlarında yerine getirilir. Bazen daha geç, fakat çoğunlukla 15 yaşını geçmeden bu ritüel yerine getirilir. İçlerinde sünnet olmayanlar da bulunmaktadır. İddiaya göre Ermenilerin kirveliğini kabul eden Kızılbaşlar İslamlarını asla kabul etmezler. Kirve olan aileler, Hristiyanlıktaki vaftiz babalık bulunan aileler gibi birbirinden kız alıp vermezler. Yine Alevi-Kızılbaşlarda olan musahiplik inancı, Hristiyan tarikatlarında da benzer bir şekilde var olduğu iddia edilmektedir. Diğer bir benzerlik ise "günah ikrarı" yani "görgü-sorgu" cemidir. Bu uygulama da eski Hristiyanlarda uygulanmaktaydı. Bunların dışında çile çekmek, çile dolması gibi uygulamalarda benzerlik kurulurken Alevi-Kızılbaşların perşembe gecesi cem ayinlerinin, Hristiyanların perşembe gecesi ayinleri ile çok benzerlik gösterdiğini düşünmektedir. Başka birçok yönden benzeyen ortak yönler olduğu gibi en dikkat çekici olanları her iki grupta da olan kutsal ekmek paylaşımı (Alevilerde lokma)dır. Hristiyanlıkta benzer yönler olduğu kadar Müslümanlar ile farklar da oldukça fazladır. Bunlardan en önemlisi Müslümanlar için dinin gereği olarak şart olan Mekke'ye hac vazifesi yoktur. Onun yerine bazıları Kerbela'ya giderler. Hacı Bektaşî Çelebi'nin tekkesi büyük önem taşıyan ziyaret mekânıdır. Bunların dışında Kızılbaşların yaşadıkları bölgelerde kendilerine ait kutsal mekânları bulunmaktadır. Aynı zamanda Hristiyan manastırlarını da ziyaret ederler (Dağavaryan, 2018, s. 59-71).

Farlane ise 1827 yılında Türkiye'deki gezilerinde Karesi Sancağı'na bağlı Balıklı köyünde karşılaştığı Bektaşiler hakkında ilginç bilgiler vermektedir. Öncelikle karşılaştıkları Bektaşi grubunun başındaki Antonacki'nin Rum ve Hristiyan olduğunu söylemektedir. Onun aktardığına göre Antonacki; Bektaşilerin müftü, molla, ulema ve buna benzer ilmiye sınıfından olan her şeyden nefret ettiklerini ve Kurban Bayramı dışında camiye gitmediklerinden söz etmiştir. Ayrıca selevi Bektaşi şeyhi Panduzoğlu'nun rakı ve şarap içip domuz eti yediğinden de bahsetmektedir. Farlane, Antonacki ile görüşmesini şu şekilde aktarıyor:

Antonacki, Balıklı köyüne geldiğinde selevi Panduzoğlu adlı Bektaşi şeyhinin evine yerleşmiştir. Burada çevredeki Müslüman Türkler tarafından saygıyla karşılanıp, bir Bektaşi olmasını ve başlarına geçmesini istiyorlar. Antonacki ise bunu kabul etmenin bu memlekette Bektaşilerin sayıca çok ve Farmasonlukla bağlantılı olduğu için kendisine itibar kazandıracağını düşünüyor. Üstelik onların inançlarının kendisinin inançlarıyla uyduğuna da belirtiyor. Ona göre Bektaşiler müftü, molla, ulema gibi tüm din adamlarından nefret ediyorlardı. Antonacki de tüm papazlardan nefret edip neredeyse sarhoş, aptal veya haydut ve sahtekâr olmayan hiçbir Rum papazı ile karşılaşmadığını söylüyor. Hiçbir Rum ve papazın olmadığı bir yerde yaşadığı için de mutlu olduğunu belirtmektedir (Farlane, 1850, s. 497-502).

Farlane, Bektaşileri onların tek Tanrı'ya ve ruhun ölmezliğine inanan, Arabistan'daki Vahabiler ile Müslüman reformculara benzetiyordu. Ayrıca Bektaşiler İsa'yı Muhammet'ten daha üstün tutup peygamber soyundan geldiklerini iddia eden seyit ve şerifleri küçümüyorlardı. Sünnet olmayı kabul etmeyerek tüm ibadetleri hiçe sayıyorlardı. Gerçekte insanları kurtaracak olan şeyin hayırseverlik, yardımlaşma ve barış içinde yaşama olduğuna inanıyorlardı. Bir Tanrı'ya inanmak ve ruhun ölmezliği inançlarından dolayı, eğer bir Yahudi veya Hristiyan davranışları ile gerçek bir Bektaşi gibi olursa aralarına çok kolay girebilir ve kardeş muamelesi görebilirdi. Bektaşiler kendilerine herhangi bir saldırıda bir arada durmak zorundaydılar. Birbirlerini tanımak için çeşitli semboller taşıyorlardı. Bunlar daha çok yüksek derecede olan Bektaşilerin taşıdıkları değişik bir mızrak, tesbih ve mavi taşlı bir kolyeydi. Bunların her biri sembolik anlamlar taşımaktadır. Ayrıca ülkedeki diğer Müslümanlardan daha iyi oldukları konusunda Antonacki'nin kendisini temin ettiğini de belirtmektedir. Yine Antonacki, bulunduğu grubun ahlak dışı davranışlar sergilediklerini ve din özgürlüğü bahanesiyle farklı fiillerde bulduklarını iddia etmektedir. Ancak bunların gerçek bir Bektaşi olmadıklarını, Tanrı'ya inanmadıklarını ve onların birer Türk ateisti olduklarını düşünümektedir. Hacı Bektaş-ı Veli'nin de zevk ve acıyı küçümseyen, tutkularına boyun eğdiren bir Stoacı olduğunu belirtmiştir. Son olarak Farlane, Bektaşiliği İtalya'daki Carbonari'ye¹⁶ benzeterek Bektaşi tarikatının da reform yanlısı ve dindar olmayan kişileri bir araya getiren bir yapı olduğunu savunmuştur (Farlane, 1850, s. 497-502).

Klever, Birge ve Hasluck gibi diğer birçok araştırmacı da benzer iddiaları ortaya atmışlardı. Ancak Yuri Stoyanov konu ile ilgili yaptığı çalışmada bu iddiaların birçoğuna karşı çıkmış ve bunun nedenlerini açıklamıştı. Ona göre bu iddiaların temeli, XIX.-XX. yüzyıl misyoner ve gezginlerin Osmanlı Devleti içerisinde Sünni İslam'dan farklı bir unsurla karşılaştıklarında, ilk başlarda bunların Müslümanlaşmış eski Hristiyanlar olarak görmelerinden veya görmek istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Daha sonra yine bu iddialarını kanıtlamak için birçok uydurma deliller ortaya atmışlardı. Aslında ortaya atılan bu delillerin çoğu Bektaşi

¹⁶ Gizli bir örgüt olan Carbonari, İtalya'nın birleşmesi için çalışmıştır. Kökleri Orta Çağ'a kadar uzanan bu örgüt, gizli hücreler hâlinde İtalya'nın her yerine yayılmış ve dönemin en korkulan örgütü olmuştur (Rath, 1964, s. 353-354).

dervişlerinin Hristiyan ibadethanelerini ve Hristiyan azizlerinin yerlerini kullanmaları sonucu ortaya çıkan etkileşimdi. Bektaşiler ve Osmanlılar tarafından bu etkileşimin bilerek veya bilmeyerek yapıldığı söylenemese de kesin olan, bunun sonucunda Balkanlarda bazı bölgelerde ortak inanışların ortaya çıkmasıdır. Ayrıca Bektaşi misyonerlerince daha esnek bir inanç ve ritüel sistemi oluşturularak Hristiyanları Müslümanlaştırma amaçlı bir sistem ortaya atılmış olabilir. Bu hareket sonucunda ortak Hristiyan-Müslüman tapınakları, bayramlar, azizler ve batıl törenler gibi durumlar ortaya çıkmıştır. Stoyanov'a göre bir başka ihtimal ise iki din içerisindeki düzen karşıtı ve o dinin radikal unsurlarına göre sapkın olarak görülen grupların birbirleriyle yakınlaşması sonucu böyle bir durumun ortaya çıktığıydı. Ancak Kızılbaş ve İslamlaşan bazı Pavlusçu gruplar gibi benzer toplulukların herhangi bir etkileşimde bulduklarına dair bir araştırma daha yapılmadığından böyle bir genelleme yapmak doğru olmayacaktır. Yine de Balkanlar ve Anadolu'daki Pavlusçu topluluklarının yerleşim yerlerinin daha sonradan Bektaşi, Babai ve Kızılbaş grupların faaliyet merkezleri olması göz ardı edilmemelidir. Ama bu durumda Bektaşilerin, Osmanlı öncesi Hristiyan sapkınların halefi olduğunu iddia etmek çok doğru olmayacaktır (Stoyanov, 2015, s. 16).

5. Hristiyanlaşma İddialarının Anadolu'daki İzdüşümü

Her ne kadar Hristiyanlaşma iddialarının yoğunluğu Balkanlarda görülse de bu iddiaların Anadolu'daki Bektaşilere yakın gruplar için de yapıldığı görülmektedir. Bu yönlü iddiaların yoğunluğu ise Anadolu'da Bektaşilerin güçlü olduğu Sivas gibi bölgelerdedir.

Konuyla ilgili bir durum Sivas'taki ordu mensubu Kumandan Bahaddin'in merkeze yolladığı ihbarda ortaya çıkmaktadır. İhbarın konusu Sivas'ın Yıldızeli, Gerden, Hafık ve Koçgiri kazalarında çoğunluğu Kızılbaş olmakla birlikte bir kısım Sünni İslam ahalisinin din değiştirerek Protestanlığa geçmeleridir. Bu din değişikliği iddiasının sorumluları Kızılbaş dedelerinden Tisilik köyü müdürü Gökçe Kâhya ile aynı köyden Garip Ağa, Karabel nahiyesi Abdi köyünde müdür yardımcısı Kara Hüseyin, Kırne Koca köyünde Mansur Ali ile İmamoğlu Ali Dede'dir. İhbara göre bu kişilerin teşvikleriyle Kara Cevran köyü ve Gürün kazasının 25 kadar köyünden birçok Müslüman din değiştirmiştir. Tüm bunların başındaysa Tokat'ın Zile kasabasında Tanrılık iddiasında bulunan Ayşe Bacı isimli bir kadın bulunmaktadır. Bu kadının birinci mutemedi olan Himmet Ağa ise Baş Dede olup çevre köylerden Ayşe Bacı adına yardım için 600 koyun ve 100 tane de sığır toplatmıştır. Ayrıca Ayşe Bacı'nın 4 bin kadar kişinin din değiştirmelerini sağladığı iddialar arasındaydı (BOA, Y. PRK. ASK. s. 43-104).

Merkezî hükümetin bu konuyu ciddiye alması üzerine Kumandan Bahaddin, iddiasını değiştirerek aslında durumun Hristiyanlaşma olmadığını, sadece 8 kadar Protestan'ın bu bölgede küçük kitaplar dağıttıklarını ve bunda da başarı sağlayamayıp geri döndüklerini bildirecektir. Bu defa din değiştirme iddiasının her ne kadar kendi bölgelerinde olmasa da çevre bölgelerde gerçekleştiğini ve yakın zamanda kendi bölgelerine de sıçrayabileceğinin muhtemel olduğunu iddia etmiştir. Kumandan Bahaddin iddiaların gerçekleşmemesi için köylere birer okul yapılarak bir an önce ahaliye eğitim verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca bölgeye uygun kaymakam ve müdürler atanırsa, bu işin önüne geçilebileceğini merkeze bildirmişti (BOA, Y. PRK. ASK. s. 43-104).¹⁷

¹⁷ Burada tanrılık iddiasında bulunduğu söylenen topluluk, Alevi ocak sisteminde olan Hubyar Ocağı'na bağlıyken oradan ayrılan bir Alevi topluluğudur. Belgede belirtilen Protestan oldukları iddiaları, dönemin Sünni politikası ışığındadır. Osmanlı belgelerine yansımaları, haklarında 1887 tarihli bir şikâyet ile gerçekleşmiştir. Ayrıca kendi

Kanaatimizce Kumandan Bahaddin'in Kızılbaşların Hristiyanlaşma iddiasını ortaya atmasındaki sebep, devletin bu konulardaki hassasiyetini kullanmaktır. Keza devlet konunun araştırılmasını derinleştirmek isteğinde iddialarından vazgeçmiştir. Sonrasında Kızılbaş köyleri için önerilerinde amacının farklı olduğu görülmektedir. Bu amaç doğrultusunda kumandan, Kızılbaş köylerine okullar yapılmasını isteyerek Kızılbaşların eğitim yoluyla Sünnileştirilmelerini hedeflemektedir. Ayrıca kumandanın bu önerisinin II. Abdülhamid'in Bektaşî ve diğer gayrisünni gruplara yönelik eğitim politikasından ayrı düşünülmemelidir.

6. Sonuç

Sonuç olarak yeni fethedilen bölgelerde Osmanlı kolonizasyon sürecinde Bektaşîler birçok Hristiyan mabetlerini kendi ibadethanelerine dönüştürerek bölgenin İslamlaşması ve Türkleşmesini sağladı. Bununla birlikte Hristiyan unsurlarla doğal olarak etkileşim içinde bulunmuşlardı. Bu etkileşim sürecinde şüphesiz Bektaşîler ve Osmanlılar bu yeni fethedilen topraklardaki halkın sempatisini kazanabilmek için hoşgörü çerçevesinde, onları yumuşak bir geçişle kazanmak istediler ve Hristiyan âdetlerine sert bir şekilde karşı çıkmadılar. Bu nedenle zamanla bazı bölgelerde hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar tarafından saygı duyulan, inanılan ortak azizler, ortak aziz mabetleri ve benzer ritüeller ortaya çıkmıştı. Buradan hareketle -Batılı araştırmacıların iddialarındaki gibi- Bektaşîlerin bölgedeki eskiden Hristiyan olan unsurların kalıntısı olduklarını iddia etmek doğru değildir. Keza bu ortaklıkların çoğunda etkilenen taraf daha çok Hristiyan unsurlardır. Örneğin; Sarı Saltık gibi Türkler arasındaki efsanevi bir kişilik, Hristiyan unsurlar tarafından da sevilip saygı gösterilmişti ve her bölgede farklı bir aziz olarak anılmıştı. Bulgaristan'da Saint Nicolas veya İlyas Peygamber, Arnavutluk'ta Saint Spiridon veya Saint George olarak bilinmişti. Bu itibarla Bektaşîler ve Osmanlıların bölgedeki Hristiyan unsurları Müslümanlaştırmak, bu unsurları ürkütmemek için onların eskiden kalan inançlarını yaşamalarına izin verdikleri söylenebilir. Birlikte yaşamının gereği olarak zamanla ortak kültürlerin oluşabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir.

Bektaşîlerin Hristiyanlaştığı iddiasının daha çok Osmanlı Devleti'nin ilgili bölgelerdeki memurlarının -devletin Bektaşî politikası gereğince- Bektaşîlere karşı olumsuz tutumları doğrultusunda yapıldığını düşünüyoruz. Özellikle Yanya Valisi Hıfzı Paşa'nın konuyla ilgili raporlarında Bektaşîleri İslam dışı gördüğü açıktır. Bu durumda valiye göre Bektaşîlerin Hristiyanlaşması kaçınılmazdır. Konuyla ilgili bazı Osmanlı memurlarının valiyle aynı görüşte oldukları ve birçoğunun da sadece Bektaşîlik problemine dikkat çekmek istediği için bu iddiayı destekledikleri tespit edilmektedir. Ayrıca II. Abdülhamid Dönemi İslamcılık politikasının bu devlet görevlilerine yön verdiği de unutulmamalıdır. Bunun yanında Cevdet Paşa gibi daha öngörülü memurlar, Hristiyan-Müslüman etkileşimini bir sorun olarak görmemişlerdir. Aksine bunun bir doğal süreç olduğuna ve bölgenin huzuru için gerekliliğine inandıkları görülmektedir.

Sonuç olarak bu ortak kültürler, II. Abdülhamid Dönemi devlet adamları ve Batılı araştırmacılar tarafından Hristiyanlaşma olarak algılanmış veya öyle görülmek istenmiştir. Çalışmada ortaya koyulduğu gibi bunun birlikte yaşamının bir sonucundan öteye gitmediği açıktır. Buna benzer olaylar tarihsel süreçte hemen hemen her bölgede yaşanmıştır. Dolayısıyla farklı dinlerin, inançların, mezheplerin ve kültürlerin bir arada yaşadığı toplumlarda bu tür

toplulukları ve Alevi öğretisinde Ayşe ismi sevilmediğinden Anşa bacı olarak zikredilmektedir. Osmanlı belgelerinde Ayşe olarak belirtilmesi bir yanlışlık sonucu olmalıdır (Çakmak, 2019, s. 341).

iddiaların ortaya atılması, hatta birbirinden etkilenmesi sosyolojik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO.) 2303-172709; 2602-195080; 2063-154674; 2401-180074.

Cevdet Adliye (C. ADL.) 29-1734.

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH. MKT.) 833-15; 1657-34; 1983-15; 1975-3; 1509-108.

Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR. TO.) 159-43.

Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF. MKT.) 92-75.

Rumeli Müfettişliği Yanya Evrakı (TFR. I. YN.) 8-780.

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK.) 43-104; 67-49.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y. A. HUS.) 263-6; 462-44.

Tetkik Eserler

Ahmet Cevdet Paşa. (1960). *Tezakir 13-20*. (Haz. C. Baysun), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Ahmet Cevdet Paşa. (1960). *Tezakir 21-39*. (Haz. C. Baysun), Ankara: Türk Tarih Kurumu 1.

Ahmet Cevdet Paşa. (2011). *Osmanlı imparatorluğu tarihi*. (Ed. M. Güçlükol ve B. Bozkurt) İstanbul: İlgî Kültür Sanat.

Akdağ, M. (1995). *Türk halkının dirlik ve düzenlik kavgası "Celâli İsyânları"*. İstanbul: Cem.

Arsel, İ. (1993). *Teokratik devlet anlayışından demokratik devlet anlayışına*. İstanbul: Hayali.

Ayar, T. (2005). *Sahhâflar Şeyhi-Zâde Mehmed Esad Efendi'nin "Üss-i Zafer" adlı eserinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Babinger, F. ve Köprülü, M. F. (1996). *Anadolu'da İslamiyet*. (Çev. R. Hulusi ve M. Kanar), İstanbul: İnsan.

Bein, A. (2013). *Osmanlı uleması ve Türkiye Cumhuriyeti*. (Çev. B. Üçpunar), İstanbul: Kitap.

Birge, J. K. (1994). *The Bektashi order of dervishes*. London: Luzac Oriental.

Canpolat, C. (2017). *Osmanlı'nın gerçek manevi temeli*. İstanbul: Siyah Beyaz.

Çakmak, Y. (2019). *Sultanın Kızılbaşları II. Abdülhamid Dönemi Alevi algısı ve siyaseti*. İstanbul: İletişim.

Dağavaryan, N. (2018). *Hristiyan Protestanlığının ve Kızılbaş inancının doğuşu*. (Çev. K. Taşkiran), İstanbul: Kor.

Düstur. (1937). Ankara: Başvekâlet Matbaası, 5, 274-291.

Elvan Çelebi. (2014). *Menâkıbu'l-kudsiyye fi menâsibi'l-ünsiyye*. (Haz. İ. E. Erünsal ve A. Y. Ocak), Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Esad Efendi. (1826). *Üss-i Zafer*, İstanbul.

- Farlane, C. M. (1850). *Turkey and its destiny*. Volume 1, London: W.Clowes and Sons.
- Goodwin, G. (1997). *Yeniçeriler*. (Çev. D. Türkömer), İstanbul: Doğan Kitap.
- Gülşen, R. (2021). Mütareke Dönemi'nde Müslüman Osmanlı kadınlarının gayrimüslimler, İranlılar ve Javalılar ile evlilikleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 68, 429-462.
- Hasluck, F. W. (1991). *Bektaşiliğin coğrafi dağılımı*. (Çev. T. Koca ve A. N. Erginsoy), İstanbul: Ufuk Matbaası.
- Hüseyin Hüsameddin. (2007). *Amasya tarihi*. II, (Haz. M. Aydın ve G. Aydın), Amasya: Amasya Belediyesi.
- İlgürel, M. (2001). Kalender Şah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 24, s. 249). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- İncil. (2021). Yuhanna 2:3. İstanbul: Yeni Yaşam.
- Kahveci. G. (1998). *29 numaralı Mühimme defteri (984/1576)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaağaç, H. (2013). Ehlisünnete göre tekfir problematiği. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 163-186.
- Kaya, P. (2009). *Fakrnâme (Virani Baba risalesi)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Klever, U. (1978). *Das weltreich der Türken*. Bastei Lübbe: Hestia-Verlag.
- Maden, F. (2013). *Bektaşî tekkelerinin kapatılması (1826) ve Bektaşîliğin yasaklı yılları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmani*. (Haz. N. Akbayan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Ocak, A. Y. (1991a). Baba İshak. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 4, s. 368-369). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ocak, A. Y. (1991b). XIII.-XV. yüzyıllarda Anadolu'da Türk-Hristiyan dinî etkileşimler ve Aya Yorgi (Saint Georges) kültü. *Belleten*, 55-214, 661-674.
- Ocak, A. Y. (2006). Türkiye Selçukluları döneminde ve sonrasında Vefai Tarikatı (Vefaiyye) (Türkiye popüler tasavvuf tarihine farklı bir yaklaşım). *Belleten*, 70-257, 119-154.
- Ocak, A. Y. (2011). *Sarı Saltık: Popüler İslam'ın Balkanlardaki destani öncüsü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ortaylı, İ. (1996). 19. yüzyılda heterodoks dinî gruplar ve Osmanlı idaresi. *İLAM Araştırma Dergisi*, 1(1), 63-68.
- Özcan, A. (2001). İslamcılık. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (Cilt: 23, s. 62-65). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Öz, B. (2008). *Alevilik nedir?* İstanbul: Der.
- Rath, R. J. (1964). The Carbonari: Their origins, initiation rites, and aims. *The American Historical Review*, 69(2), 353-370.
- Savaş, S. (2018). Osmanlı Dönemi arşiv belgelerinin Alevilik araştırmaları bakımından önemi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 44, 279-309.

- Stoyanov, Y. (2015). Christian dualism and Alevism: The state of research and evidence, *Balkanlarda Alevilik-Bektaşılık*. (Ed. M. Ersal), Tekirdağ: Çorlu Belediyesi, 16-35.
- Şener, C. (2002). *Osmanlı belgelerinde Aleviler-Bektaşiler*. İstanbul: Karacaahmet Sultan Derneği.
- Tulasoğlu, G. (2015). Türk-Sünnî kimlik inşasının II. Mahmud Dönemi'ndeki kökenleri üzerine, *Kızılbaşlık, Alevilik, Bektaşılık (Tarih-Kimlik-İnanç-Ritüel)*. (Dr. Y. Çakmak ve İ. Gürtaş), İstanbul: İletişim, 165-183.
- Üzüm, İ. (2020). Molla Kâbız, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 30, 254-255.
- Yavuz, Y. Ş. (2013). Zünnar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 44, 572.
- Yıldırım, R. (2008). *Turkomans between two empires: The origins of the Qızılbaş identity in Anatolia (1447-1514)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- Ebü'l-Hasan İbn Bâbeveyh (Şeyh Saduk). Kemâlü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me. 9/376. <https://velayet.wordpress.com> (Erişim Tarihi: 22.07.2023).
- Jazexhi O. (2007). *Dervişlerin Bektaşi Tarikati*, (Çev. A. Kaldırım) <https://olsijazexhi.wordpress.com/2014/12/24/dervislerin-bektasi-tarikati/> (Erişim Tarihi: 22.09.2023)
- <https://www.britannica.com/topic/Eucharist> (Erişim Tarihi: 27.09.2023)

Extended Abstract

The fabric of human religious life is woven with threads of beliefs and practices that have developed over thousands of years. Since the dawn of civilisation, people have sought meaning and connection through religious experience. Certainly, the religious beliefs of early civilisations, despite their geographical and cultural diversity, often shared some common themes and understandings. While these beliefs and practices have commonalities, it is important to note that each early civilisation had its own distinctive religious traditions and mythologies, shaped by its specific cultural, geographical and historical contexts. However, as societies developed and interacted with each other, religious beliefs also underwent transformation, syncretism and adaptation.

Moving from the broader historical context to the specific geographical focus of the Balkans, we encounter a region marked by different religious communities. Here, the interaction of beliefs and cultures has been a defining feature. Religious interactions in the Balkans have been both deep and intricate. The cosmopolitan structure of the region has encouraged a dynamic interaction by enabling various religious groups to live together. One of these religious structures in the region has been the Bektashism sect, the tolerant face of Islam.

Bektashism is a non-Sunni sect that started to form within Kalenderism in the XIIIth century and gathered around the traditions of Hacı Bektas Veli in the XVth century. It is one of the important parts of the Ottoman Empire due to its close relations with the Janissary Corps. As the Ottoman Empire directed its conquests towards the Balkans, the Bektashis moved with the state and played an important role in the permanence of the conquests. Bektashism, which became an important figure in the region and had an open and inclusive philosophy, established relations with various religious communities, including Christians. These relations developed to such an extent that common cults, common authorities and common saints began to emerge. So much so that Sarı Saltık, a legendary figure among Muslim Turks, was called and respected by Christians with names such as St. Nicholas.

Similarly, Saint George, who belonged to Christians, was identified by Bektashis with figures they respected. Of course, these also created a counterbalance against the Christians in the Balkans with the

support of the Ottoman Empire. However, by the XIXth century, the sect had begun to lose its prestige in the state. In 1826, with the abolition of the Janissary Corps, which was intertwined with Bektashism, Bektashism was banned and lost its former reputation in the eyes of the state and society. The sect, which suffered a great blow with the ban, lost its former power when it lost the support of the Janissaries and the ayans.

In the end, Bektashism has always been a sect that has been debated and subjected to various accusations during the prohibition period due to its unique inclusive philosophy and its different elements from orthodox Sunni or Shia traditions. Sunni Muslims were generally sceptical of the Bektashis, accusing them of activities contrary to Islamic orthodoxy and sometimes going further, labelling them un-Islamic or mulhid. Ottoman rulers grappled with the complex role of the Bektashis in the empire, at times embracing them as a means of strengthening state authority and at other times suppressing their influence to appease Sunni religious elites. Abdülhamid's reign was a key period in which a more Islamist approach to governance emerged, leading to increased scrutiny and measures against Bektashis, among other non-Sunni groups, as part of a wider agenda to consolidate religious orthodoxy. In contrast, some Christians have viewed the Bektashis through the lens of syncretism, often seeing them as a group perpetuating Christian influences and even as secret Christians. This perception was partly due to the historical conversion of abandoned Christian churches into Bektashi tekkes, which, as mentioned above, left a tangible trace of their existence in Christian memory. The complex nature of the relationship between Bektashism and Christianity in the Balkans underlines the region's rich tapestry of religious diversity, encompassing both peaceful coexistence and moments of tension, as well as the enduring legacy of syncretic practices and interfaith relations in shaping its cultural and religious landscape. In this study, the views of these groups towards the Bektashis are presented and the Christianisation claims against them are discussed.